

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 3. SZÁM
LXV. ÉVFOLYAM

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETTEL
KAPCSOLATBAN ÁLLÓ SZERZŐK ÍRÁSAI II.

Horváth Richárd, Fóti Miklós, Kármán Gábor,
Pálffy Géza, Orgona Angelika, Nagy Kornél, Tóth Ferenc,
Demeter Gábor, Eszik Veronika, Huhák Heléna,
Fejérdy András és Bartha Ákos értekezései

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 3. szám

Horváth Richárd Mátyás király könyvei. (A késő középkori forráspusztulás mértékéről)	335
Fóti Miklós Ali szegedi szandzsákbég személyének azonosítása, életpályája és birtoklástörténete (1567–1595)	353
Kármán Gábor Határvédelem, finanszírozás, protestantizmus. A belső–ausztriai és a magyar rendek vitája, 1606–1610	367
Pálffy Géza Felszabadítás vagy megszállás? Katonai, pénzügyi és polgári igazgatás a visszafoglalt Magyarországon a nagy török háború idején (1683–1699)	393
Orgona Angelika A láthatatlan asszony. Salgai Kata házasságai	417
Nagy Kornél „Egy füstbe ment terv”. Michál Minas Theodorowicz örmény unitus püspöki jelöltsége Erdélyben (1731–1742)	441
Tóth Ferenc „... számtalanszor bizonyította bátorságát, képességeit és tapasztalatait...” Egy magyar gróf franciaországi marsallá váló kinevezésének körülményei	463
Demeter Gábor Az agrártársadalom differenciáltsága 18. századi településsoros összeírások kvantitatív elemzése alapján (1720–1796)	485
Eszik Veronika Válaszok a modernizáló állam behatolására a vidéki térbe. Az 1883–as horvátországi parasztmozgalmakról másképp	521
Huhák Heléna Lágernaplók. Magyar zsidó deportáltak mindennapjai a koncentrációs és kényszermunkatáborokban (1944–1945)	545
Fejérdy András Intranszigenz antikommunizmus és/vagy pragmatikus diplomácia? XII. Piusz keleti politikája világháború és hidegháború között	567
Bartha Ákos Egy nyughatatlan <i>homo politicus</i> : Szüts Iván (1900–1973) életútja	591

FELSZABADÍTÁS VAGY MEGSZÁLLÁS?
Katonai, pénzügyi és polgári igazgatás
a visszafoglalt Magyarországon a nagy török háború idején
(1683–1699)

PÁLFFY GÉZA

.....
LIBERATION OR OCCUPATION?

Military, Financial and Civil Administration in Recaptured Hungary during
the Great Turkish War, 1683–1699

Due to European diplomatic and military cooperation, the Great Turkish War, lasting from 1683 to 1699, resulted in the nearly complete recapture of Hungary from Ottoman rule. Only Banat remained in Ottoman hands until 1718. Although the events of the long war are known in detail, little research has been dedicated to what hardships and conflicts the recaptured territories encountered during the organisation of the military and financial, followed by the civil and ecclesiastical administration. The present study aims to focus on these issues by synthesising the research results of the past decades. It presents the challenges of the reconstruction that began during the war, as well as the conflicts among the military, financial, and civil authorities. During the Great Turkish War, the fate of Hungary was determined primarily by the interests of the Habsburg standing army, the Aulic Chamber (*Hofkammer*), and the Viennese court. This was also reflected by the fact that Leopold I convened the Hungarian diet only once, at the end of 1687. During the war, the Hungarian political elite, therefore, had very little say in the shaping of events and the new administration of the country. For this reason, the revival of civil and ecclesiastical institutions could only commence very slowly and in the face of great difficulties in the liberated areas, which were under close control from military and financial aspects. Consequently, a part of the country's population often regarded the liberation as occupation by the imperial generals, war commissioners, and chamber officials, and even as a series of devastations caused by the Habsburg forces. The recapture of the historical state of Hungary was, therefore, not without fierce political, social, and religious debates. Paradoxically enough, the Great Turkish War fundamentally contributed to the outbreak of the first independence movement in the history of Hungary, the War of Independence (1703–1711) led by Francis II Rákóczi.

Keywords: Habsburg Monarchy, Ottoman Empire, Hungary, Great Turkish War (1683–1699), Habsburg standing army, Aulic Chamber, Viennese court, Emperor Leopold I, military, financial, civil and ecclesiastical administration, War of Independence of Francis II Rákóczi (1703–1711)
.....

Pálffy Géza, tudományos tanácsadó, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály, MTA-BTK „Lendület” Szent Korona kutatócsoport-vezető.

Szita Lászlóra (1933–2005)
és Szakály Ferencre (1942–1999)
emlékezve

Magyarország második nagy török háborúja¹

Az 1683-ban kezdődő nagy hadakozás Magyarország történetében már a második hosszú török háború volt. Az elsőre még 1591 és 1606 között került sor, amikor az oszmánok újabb jelentős várakat (1596: Eger, 1600: Kanizsa, időlegesen 1594: Győr) foglaltak el.² E háború (a hazai szakirodalomban többnyire tizenöt éves vagy hosszú török háború, németül *der Lange Türkenkrieg*, angolul *the Long Turkish War*) Magyarország első modern hadakozása, s egyúttal a kora újkori magyar történelem egyik sorsfordító időszaka volt. Egyfelől másfél évtizedre lángba borította a Kárpát-medence szinte minden régióját, Horvátországtól a Duna vidékén át Erdélyig. Az oszmánok és a Habsburgok ekkor már a hadszíntérre évről évre vezetett, hatalmas hadigépezeteket megmozgató hadjáratok sorában mérték össze erejüket. Másfelől a hadjárások olyan hatalmas pusztítással jártak, ami örök nyomot hagyott a településhálózaton és a magyarság kárára alakította át a régió etnikai viszonyait. Miként Szakály Ferenc már három és fél évtizede felhívta a figyelmet, a sok ezer fős seregek évente rendszeres felvonulását, teletetését, s a hadjáratokkal járó gyűjtogatásokat, éhínségeket, járványokat a legellenállóbb lakosság sem heverhette ki. Néhány esztendő alatt a hadszíntér teljesen kimerült, így egyes területeken 60–70 százalékos pusztulás regisztrálható, ami már szinte sohasem volt teljesen helyreállítható.³

A második hosszú vagy nagy török háború (1683–1699, a magyar szakirodalomban többnyire felszabadító vagy visszafoglaló háború, németül *der Große Türkenkrieg*, angolul *the Great Turkish War*) számos aspektusból, mind jellegében, mind negatív következményeiben, igen sokban hasonlított az előzőhöz. Eseménytörténetének legalapvetőbb vonatkozásait mind a magyar kutatás – újabban elsősorban a Buda 1686. szeptemberi, török alóli felszabadításának 300. évfordulójához kapcsolódó kiemelkedő érdeklődést kihasználva –, mind a nemzetközi vizsgálatok, ha nem is teljességgel és minden összefüggésében,

- 1 Az alábbi összegző tanulmány az MTA–BTK „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport támogatásával készült. Megszületését többek között egy nemzetközi könyvprojektben való részvételünk (Géza Pálffy: *Antemurale Christianitatis, Theatrum Belli. Hungary and the Ottoman Advance*; ill. *Hungaria Eliberata? Hungary in the Turkish War*. In: *The Great Turkish War of 1683–1699*. Ed. Michael Hochedlinger. Wien, 2023. [Megjelenés alatt]) inspirálta. Nagyon köszönjük Bagi Zoltán Péter, Dominkovits Péter, Gecsényi Lajos, Góczy Zoltán, Kenyeres István, Mihalik Béla Vilmos, H. Németh István, Oross András, Siptár Dániel, Tóth Ferenc és Varga Szabolcs hasznos tanácsait és javaslatait.
- 2 A téma legfontosabb monográfiái: Jan Paul Niederkorn: *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, 1993. (Archiv für Österreichische Geschichte 135); Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000.; Bagi Zoltán Péter: *A császári–királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekvérvényesítés, reformkísérletek*. Bp., 2011.
- 3 Szakály Ferenc: *Mi veszett Mohács után? A magyarországi török uralom mérlege. Valóság* 31 (1988) 3. sz. 39–51.; Uő: *Török kori történelmünk kritikus kérdései. Elhangzott 1997. február 7-én*. Bp., 1999. (Székhely a Magyar Tudományos Akadémián); Pálffy Géza: *A másfél évszázadnyi török uralom mérlege*. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária. Bp., 2003. 73–87.

de részletesebben feltárták.⁴ Emellett az 1980-as évek végére megtörtént a háború legfontosabb hazai és külföldi forrásainak gondos számbavétele, amit – főként Szita László kezdeményezésére és szerkesztésében – alapvető jelentőségű forráskiadványok közzététele követett.⁵ Végül az elmúlt esztendőben igen örömteli módon a háború több idegen származású főszereplőjéről (Savoyai Eugén, Bádeni Lajos és Lotaringiai Károly) is értékes, magyar nyelvű monográfiák születtek.⁶

Az eddigi kutatás ugyanakkor kevésbé vagy csupán egy-egy regionális, tematikus vizsgálat erejéig fókuszált arra, hogy a törökök kiűzése után milyen nehézségek és konfliktusok közepette indulhatott meg a visszafoglalt területeken előbb a katonai és pénzügyi, majd a polgári és az egyházi igazgatás. Kivételt a legújabb időszakban mindenekelőtt Joachim Bahlcke 2006-ban megjelent német nyelvű átfogó tanulmánya, valamint az elmúlt évtized magyar nyelvű nagyobb összegzéseiből⁷ elsősorban Oross András könyv formátumban napvilágot látott doktori értekezése és friss forráskiadványa jelentenek.⁸

- 4 Lásd a magyar történetírás legfontosabb összegzéseit a nagy háborúról az elmúlt évtizedekből: Sugár István: *Lehanyatlak a török félhold*. Bp., 1983.; Varga J. János: *A fogyó félhold árnyékában. A török kiűzése Magyarországról*. Bp., 1986. (Magyar História); Nagy László: *A török világ végnapjai Magyarországon*. Bp., 1986.; Szakály Ferenc: *Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718*. Bp., 1986.; R. Várkonyi Ágnes: *Magyarország visszafoglalása 1683–1699*. Bp., 1987.; *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Szerk. Szita László. Pécs, 1989.; Domokos György: *A török-ellenes visszafoglaló háború (1683–1699)*. In: *Magyarország hadtörténete. I–IV*. Szerk. Mészáros Kálmán et al. Bp., 2020. II. (Az oszmán hódítás kora 1526–1718) 405–446., valamint lásd még a *Rubicon* 30 (2019) 11. számának (Buda visszavávása 1686. A törökök kiűzése Magyarországról) tanulmányait. A legfrissebb nemzetközi összegzés további bővítéses irodalommal: *The Great Turkish War of 1683–1699*, passim.
- 5 A háború forrásaira és az újabb forráskiadványokra lásd *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. I–II*. Szerk. Bariska István – Haraszti György – Varga J. János. Bp., 1987.; *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének hazai levéltári forrásai*. Szerk. Felhő Ibolya – Trócsányi Zsolt. Bp., 1987.; *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi török-ellenes hadjáratok történetéhez*. Szerk. Szita László. Pécs, 1987.; *A törökök kiűzése a Körös–Maros közéről 1686–1695*. Szerk., bev., jegyz. Szita László. Gyula, 1995.; Szita László – Gerhard Seewann: *A legnagyobb győzelem. Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez*. Pécs–Szigetvár, 1997.; Szita László – Gerhard Seewann: *A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez 1698–1699*. Pécs, 1999.; *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine*. Ed. Ferenc Tóth. Paris, 2017. (Bibliothèque d'études de l'Europe centrale 20.)
- 6 Oross András: *EURÓPA GÉNIUSZA. Savoyai Eugén élete és kora (1663–1736)*. Pécs–Bp., 2019. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok); Bagi Zoltán Péter: *Türkenlouis. Bádeni Lajos (1655–1707)*. Pécs–Bp., 2019. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok); Tóth Ferenc: *A hercegség nélküli herceg. Lotaringiai Károly (1643–1690)*. Pécs–Bp., 2021. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok). Vö. még háromjuk online könyvbemutatóját és beszélgetését ifj. Bertényi Iván és Varga Szabolcs moderálásában a bécsi Collegium Hungaricumban 2021. április 28-án *Felszabadítás vagy megszállás? Kérdések és válaszok az oszmánok kiűzéséről* címmel, amely munkánk címadására is inspirálóan hatott (<https://www.youtube.com/watch?v=Mz7mRlMe6Bk> és <https://www.youtube.com/watch?v=TjvvK7pAXso&t=0s>). Legutóbbi megtekintés: 2023. január 15.).
- 7 Mind az említett regionális, tematikus feldolgozásokat, mind az egy évtizednél régebbi, fontosabb összegzéseket az alábbiakban megfelelő helyeiken természetesen részletesen idézzük.
- 8 Joachim Bahlcke: *Hungaria eliberata? Zum Zusammenstoß von altständischer Libertät und monarchischer Autorität in Ungarn an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert*. In: *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Hrsg. Petr Mařa – Thomas Winkelbauer. Stuttgart, 2006. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 24) 301–315.; Oross András: *Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Bp., 2013. (Fons Könyvek 4); Uő: *Udvari kamarai tanácsosok jelentései a Magyar Királyság törököktől visszafoglalt területeiről (1687–1690)*. Szeged, 2021. (Fontos et Libri.)

Mindezen munkák törekvéseit és gondolatait folytatva jelen áttekintő tanulmányunknak hármasként van. Egyrészt, az elmúlt bő fél évszázad értékes, de szétszórt kutatásaira építve kívánja bemutatni a hosszú háború alatt megkezdődő újjáépítés nehézségeit, a katonai, pénzügyi és polgári hatóságok konfliktusait, ezzel inspirálva a további szisztematikus forrásfeltáró és -feldolgozó munkát. Másrészt, szeretné felhívni a figyelmet szélesebb körben is arra, hogy a történeti magyar állam területének nemzetközi koalícióban és a Habsburgok állandó hadereje által történt felszabadítása, illetve a visszafoglalt területeken a közigazgatás újrarendelése korántsem volt ellentmondásokról mentes. Harmadrészt, arra is választ keresünk, milyen szerepet játszott a nagy török háború a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc kirobbanásában – avagy másként fogalmazva: miért érezhette és tekinthette az ország lakosságának egy része az oszmánok alóli, oly régóta várt felszabadítást „Habsburg/német megszállásnak”. Végül, munkánkkal egyúttal emlékezni szeretnénk a téma két elhivatott, ám napjainkra már gyakran elfeledett kutatójára, Szakály Ferencre (egyúttal a jubileumát ünneplő *Történelmi Szemle* egykori főszerkesztőjére) és Szita Lászlóra, akiknek munkássága méltó folytatókra vár.

Negyed évszázad – két országgyűlés

Az 1683 és 1699 között zajló nagy török háború a sok hasonlóság mellett több tekintetben mégis jelentősen eltért 16–17. századi elődjétől. Egyrészt végkimenetele, a középkori Magyarország csaknem teljes felszabadítása mind a magyarok, mind a Habsburgok számára igen komoly siker volt. Másrészt döntő különbséget jelentett az is, hogy a magyar politikai elitnek az események alakításába igen kevés beleszólása volt. Sőt, a hadakozásban magyar hadvezérek csak korlátozott szerephez jutottak, abban a császár–királyi haderő idegen generálisainak jutott a főszerep. A 17. század végi teljesen eltérő politikai klímát önmagában jól mutatja, hogy míg 1591 és 1606 között a magyar országgyűlés szinte folyamatosan (összesen 11 alkalommal) ülésezett és törvénycikket sokaságát hozta, a 17. század utolsó két évtizedében I. Lipót csupán két alkalommal (1681-ben Sopronba, 1687-ben Pozsonyba) hívta össze a magyar rendeket.⁹ Az Esterházy Pál nádor (1681–1713) által főleg adóügyi kérdések megtárgyalására az 1690-es években Bécsbe vagy Pozsonyba egybehívott tanácskozások (*concurus*) a diétát csak részben pótolhatták.¹⁰

Az országgyűlés elmaradásának elsősorban politikai okai voltak. A Wesselényi-összeesküvés (1667–1671) idején megingott az 1608-tól bő fél évszázadon át fennállt, sőt többször megerősített (1622, 1647) kompromisszumrendszer a bécsi udvar és a magyar rendek között.¹¹ A mozgalom fegyveres leverését a bécsi udvar részéről a centralizációs törekvé-

9 Jean Bérenger – Charles Kecskeméti: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Bp., 2008. és Fazekas István – Gebei Sándor – Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Bp., 2020. (A Magyar Országgyűlések Története) passim.

10 Iványi Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Bp., 1991. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivataltörténet) 149–172.

11 Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada. A Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle* 57 (2015) 51–65.

sek jegyében komoly megtorlás és olyan új igazgatás kiépítése (elsősorban a *Gubernium* felállítása, 1673) követte, amely felrúgta a királyság korábbi kettős (központi és rendi) kormányzását. Az 1670-es években azonban kiderült, hogy az egyensúly felborítása mindkét fél részéről csúfos kudarcra ítéltetett. A Magyar Királyságnak korlátozott szuverenitása ellenére is önálló jogállású helye volt a Habsburg Monarchiában, amit még az abszolutizmus eszközeivel, császári regimentekkel, erőszakos ellenreformációval és a rendek megkérdése nélkül bevezetett új adókkal sem lehetett felszámolni. A megtorlások elől ráadásul a tiszántúli területekre sok ezer nemes és katona menekült (innen magyar nevek: bujdosók, másként kurucok).¹² Ők 1672-ben felkelésbe kezdtek és részleges sikereket értek el a császári hadakkal szemben. Így végül a Hofburg számára sem volt más út, mint az újabb kiegyezés.

Az udvar és a rendek között az egyensúly végül az 1681. évi soproni országgyűlésen állt nagyjából helyre.¹³ A 17. század immár negyedik kiegyezését elősegítette a nemzetközi helyzet is: nyugaton a franciák újra hadba léptek a Habsburgok ellen, az oszmánok pedig vonakodtak meghosszabbítani az 1664-ben kötött vasvári békét. Ám ebben számos belpolitikai tényező is döntő szerepet játszott. Egyrészt Bécsben a reálisabban gondolkodó politikai-katonai vezetők felismerték, hogy újabb meggondolatlan intézkedésekkel a magyar rendeket akár teljesen a törökök pártjára juttathatják.¹⁴ Másrészt a kuruc felkelők sikerei, majd 1679-ben a magyar arisztokrata, Thököly Imre élükre állása katonai szempontból is egyre komolyabb veszélyt jelentett.¹⁵ Harmadrészt a magyar politikai elit is egyre jobban vágyott a korábbi egyensúly és a béke helyreállítására. E tekintetben különösen Szelephény [Szelepcsényi] György esztergomi érsek, egyúttal 1670-től 1681-ig királyi helytartó, valamint Esterházy Pál, Erdődy Miklós horvát bán, Zichy István koronaőr és Felső-Magyarországon Csáky István tevékenysége emelhető ki.¹⁶ Bár a főpap a fegyveres rekatolizáció egyik élharcosa volt, az udvar nyílt centralizációs törekvéseit korlátozni

- 12 Nagy László: „Kuruc életünket megállván csináljuk...” *Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben*. Bp., 1983. Újabbán *Doba kuruckých bojov/Kuruc küzdelmek kora*. Ed. Peter Kónya. Prešov, 2014.; Peter Kónya: *Pod zástavou kurucov. Protihabsburské povstania v Uhorsku v r. 1670–1711*. Prešov, 2015.
- 13 Napjainkig alapvető Németh Sándor: *Az 1681. évi országgyűlés*. Bp., 1915.; Jean Bérenger: *Les «Gravamina». Remontrances des diètes de Hongrie de 1655 a 1681. Recherches sur les fondements du droit d'Etat au XVIIe siècle*. Paris, 1973. (Publications de la Sorbonne. Séries «Documents» 23. Travaux du Centre de Recherches sur la Civilisation de l'Europe moderne 15) 269–319. A koronázódiéta szisztematikus feldolgozására a jövőben önálló tanulmánykötetet tervezünk, előbbi vállalkozásaink folytatásaként. Vö. *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba. Sopron–Bp., 2014. (Annales Archivi Soproniensis 1) és *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza. Sopron–Bp., 2021. [2. kiad.] (Annales Archivi Soproniensis 2)
- 14 Vö. Georg B. Michels: *The Habsburg Empire under Siege. Ottoman Expansion and Hungarian Revolt in the Age of Grand Vizier Ahmed Köprülü (1661–76)*. Montreal, 2021.
- 15 A teljesség igénye nélkül lásd *A Thököly felkelés és kora*. Szerk. Benczédi László. Bp., 1983.; *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie/Thököly Imre gróf és felkelése*. Ed. Peter Kónya. Prešov, 2009., valamint lásd még a *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005) 3. számának tanulmányait.
- 16 Újabbán Tusor Péter: „Et a pensare al successore in caso”. Szelephény György és a rendi szervezkedés. (Egy nunciusi jelentés forrásértéke) *Levélártai Közlemények* 92 (2022) 39–102.; Barta M. János: „...valamely Istenét, vallását, Királysát és hazáját igazán szerető nemes ember...” *Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe*. Bp., 2021. 151–204. Esterházyra újabbán, sokrétűen lásd *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*. Szerk. Ács Pál – Buzási Enikő. Bp., 2015.

próbálta. A magyar arisztokrácia egy jelentős részét viszont ügyes szervező tevékenységével Esterházy bírta rá a kiegyezésre.

Az egyensúly 1681-ben Sopronban így is csupán hét hónapnyi kemény alkudozás után állhatott helyre. Az 1660-as évekkel ellentétben a titkos tanácsosok ezúttal jobban adtak a magyar tanácsosok véleményére. A rendi alkotmány és a korábbi kettős kormányzati rendszer helyreállítását jelezte, hogy 1655 után a rendek Esterházy Pál személyében ismét nádort választhattak (1. törvénycikk). I. Lipót hivatalosan is felszámolta a *Guberniumot* (2. törvénycikk), visszaállította a Magyar Tanács hatáskörét (4. törvénycikk). Emellett garantálta a rendi és nemesi szabadságjogokat (10. törvénycikk) és helyreállította az országos bíróságok működését (28. törvénycikk). A protestáns köznemesek számára fontos eredményt jelentett a vallásszabadság részleges elismerése (25–26. törvénycikk), valamint az idegen kamarai tisztségviselők elmozdítása (13. törvénycikk). Mindeközben eltörölték az új adókat (12. törvénycikk). A törvénycikkek ugyanakkor több esetben ezúttal is csak a rendek óhaját fejezték ki, a rendelkezések megvalósítása olykor több évet, esetleg évtizedet vett igénybe, hiszen az 1683-ban kirobbant nagy török háború hamarosan ismét döntő változásokat hozott.

Mindez összességében azt jelentette, hogy a rendek Magyarország irányításában betöltött szerepüket az udvarral való szakítást követően a centralizációs törekvések erősödése közepette is képesek voltak 1681-ben nagyjából visszaszerezni. Ám a nehezen létrehozott kompromisszum igen törekeny volt, s csak átmeneti eredmény lett. 1683 nyara ugyanis újabb fordulatot jelentett, hiszen az oszmánok felvonulása közepette mind az arisztokraták, mind a szabad királyi városok közül igen sokan behódoltak Kara Musztafa nagyvezír és az őt támogató Thököly hadainak. S bár többségük 1684 folyamán kegyelmet kapott,¹⁷ a magyar elit újabb megingását – mely ráadásul a monarchia egésze számára igen kritikus helyzetben következett be – nagyon nehezen feledték a bécsi udvarban. Így ezt követően a török háború végéig I. Lipót – nem tévedés – már csak egyetlen alkalommal, 1687 végén hívta össze a rendeket, elsősorban azért, hogy biztosítsa fia, József főherceg trónöröklését és királlyá koronázását Magyarországon. Erre ugyanis csakis országgyűlésen volt lehetőség.

A dinasztia törekvése végül, ha nem is könnyen, de sikerrel járt. 1687. november elején, a pozsonyi diétán a főrendek javaslatára – Buda 1686. szeptemberi visszafoglalásán¹⁸ fellelkesülve – az alsótábla is elfogadta a Habsburgok osztrák ágának fiágon öröklődő magyar királyságát (2–3. törvénycikk).¹⁹ Emellett eltörölték az Aranybulla úgynevezett ellenállási záradékát (4. törvénycikk), és 1687. december 9-én a kilencéves József főherceget

17 Varga J. János: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Bp., 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 23) 115–135., 218–228.

18 A téma legfontosabb újabb feldolgozásai: R. Várkonyi Ágnes: *Buda visszavívása, 1686*. Bp., 1984.; Ifj. Barta János: *Budavár visszavétele*. Bp., 1985.; *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*. Összeáll. Szakály Ferenc. Bp., 1986. Mind a mai napig alapvető Károlyi Árpád: *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*. [A kétszázötvenéves évfordulóra átdolg. Wellmann Imre.] Bp., 1936.

19 Fraknói Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/88-ik évi országgyűlésen*. Bp., 1922.

magyar trónörökössé koronázták.²⁰ Ennek ellenére, elvileg legalábbis, a rendek megőrizték az 1681. évi kiegyezésben megszilárdított pozícióik nagy részét.

A valóságban a háború alatt azonban elsősorban a fegyverek diktáltak: a császári generálisokkal és kamarai hivatalnokokkal szemben a rendeknek igen kevés mozgásterük volt, miként erről még alább részletesebben szólunk. Különösen, hogy a rendi intézmények részben már elavultak voltak, ezért került sor 1688–1690-ben Bécsben például a Magyar Udvari Kancellária modern hivatallá való átszervezésére.²¹ Noha ezt követően – a magyar rendek többszöri szorgalmazása ellenére – a Habsburg-uralkodók, nevezetesen már I. József újabb diétát csak két évtized múlva, 1708 tavaszán hívott egybe, a visszafoglalt ország új berendezkedéséről a mágnások és a prelátusok legfőbb vezetői az 1680-as évek végén kifejtették véleményüket.

Új tervek a felszabadított ország berendezkedésére

Magyarország felszabadítása közepette az egyik legfőbb kérdés az volt, miként és milyen keretek között kerül sor jövőbeli berendezésére. Ezzel kapcsolatban a bécsi udvar, illetve a magyar rendek, valamint a társadalom különböző csoportjainak érdekei és céljai igen különböztek egymástól.²² Mindez kiválóan tükröződik azokból a tervezetekből, amelyek az ország leendő irányításáról és igazgatásáról az 1687 végi pozsonyi országgyűlést követően keletkeztek.

A bécsi udvar a jelentős katonai sikereket túlértékelve, a magyarországi súlyos problémákkal viszont kellően nem számolva, a fegyveres erő birtokában politizált. Úgy vélte, hogy a Habsburgok örökös királyságai közé került Magyarország igazgatásában – az örökös tartományokhoz hasonlóan – a rendek pozícióit jelentősebben korlátozhatják. Erről tanúskodott az a nagyszabású berendezkedési tervezet (*Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*) is, amelyet Kollonitsch [Kollonich/Kollonics] Lipót győri püspök vezetésével 1688 júliusa és 1689 novembere között egy héttagú bizottság dolgozott ki.²³ Ennek ellenére az újabb kutatások bizonyították, hogy a Magyar Királyság leendő jogi, egyházi, politikai, katonai és gazdasági igazgatásáról 500 oldal terjedelemben papírra vetett koncepciónak

20 Újabban G. Etényi Nóra: A császári udvar nyilvánosságpolitikája I. József magyar királlyá koronázásakor. *Történelmi Szemle* 54 (2012) 543–576.; Rostislav Smíšek: Uherská korunovace Josefa I. jako prostředek symbolické komunikace. *Český časopis historický* 112 (2014) 624–654.; Gyulai Éva: Gyermekkirály a Magyar Királyság trónján. I. József koronázásának (1687. dec. 9.) ikonográfiai reprezentációja. *Történelem és Muzéológia. Internetes Folyóirat Miskolcon* 2 (2015) 2. sz. 18–46. (<https://tma-miskolc.hermuz.hu/2-2015-2/>). A letöltés ideje: 2023. január 15.)

21 Legújabbán lásd Fazekas István: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. Bp., 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 273–293.

22 Vö. Bahlcke: *Hungaria eliberata*.

23 Kalmár János – Varga J. János: *A Magyar Királyság berendezésének műve*. Bp., 1993. (Századok Füzetek 1); *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690)*. Hrsg. János Kalmár – János J. Varga. Stuttgart, 2010. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 39). Vö. Brian A. Hodson: The Development of Habsburg Policy in Hungary and the Einrichtungswerk of Cardinal Kollonich, 1683–90. In: *Austrian History Yearbook* 38. Ed. Gary B. Cohen et al. Oxford, 2007. 92–107.; Cardinal Léopold Kollonich: *Le plan de réorganisation de la Hongrie (1688) – Das Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*. [Éd. Jean Bérenger.] Paris, 2011.

sok pozitív, az ország modernizációját szorgalmazó eleme volt. Ezeket azonban vitathatatlanul a monarchia alapérdekeit figyelembe véve kívánták megvalósítani, ami a had-, kül- és pénzügyek területén az udvar pozícióit tovább erősítette volna. Az 1670-es években alkalmazott drasztikus centralizációs módszereknek – talán a katolicizmus támogatását kivéve – ugyanakkor a tervezetben már nyomuk sem volt. Kollonitsch szükségesnek vélte viszont a nemesség bevonását a közterhek vállalásába, a háború folyamán kiszípolozott parasztság védelmét és földesúri kötelezettségeinek szigorú meghatározását. Emellett kívánatosnak tartotta az elnéptelenedett vidékek németek mellett magyarokkal és más népcsoportokkal, adókedvezmények fejében történő betelepítését, de szorgalmazta egy polgári és egy büntető törvénykönyv kidolgozását is.

A számos elemében pozitív célkitűzéseket tartalmazó tervezet egy nagyon fontos dologban mégis alapvetően tévedett: a megnövekedett területű Habsburg Monarchia keleteiben való gondolkodás közepette nem mérte fel reálisan a Magyar Királyság rendjeinek és a kiváltságaihoz ragaszkodó nemességnek a tényleges erejét. Továbbá nem volt teljesen tisztában az 1660-as évektől tartó gyakori háborús állapotok alatt a társadalom perifériájára került tömegek valós helyzetével, sőt még a császári tábornokok háború alatti igen komoly befolyásával sem, akik a felszabadított ország területeiből és hasznából szerettek volna részesedni. Az *Einrichtungswerk* tehát túlságosan a jövőbe mutatott akkor, amikor a nagy háború még javában folyt.

Az Esterházy Pál nádor vezette rendi bizottság 1688 szeptemberében elkészült tervezete (az úgynevezett magyar *Einrichtungswerk*) viszont túlzottan a múltba tekintett vissza.²⁴ Az 1687. évi diéta komoly rendi engedményei fejében az ország 1526 előtti államberendezkedését kívánta modernizált formában helyreállítani. Ebben a főszerep a nádor vezette magyarországi (pozsonyi vagy budai) központi igazgatási és igazságszolgáltatási szervnek, a bécsi Titkos Tanáccsal egyenrangú Magyar Királyi Tanácsnak jutott volna. Ezzel egyidejűleg visszaállították volna a Mohács előtti kincstartó tiszttét, az újonnan kiépítendő törökellenes határvédelemben pedig a bánóságok intézményét, miközben egy kb. tízezer fős állandó magyar reguláris hadsereg felállítását is tervezték. A rendiség 17. századi megerősödésének megfelelően a javaslatban kiemelt helyett kapott a rendi és a nemesi kiváltságok védelme. A bizottság ugyan egyetértett az armalisták és a jobbágytelken élő nemesek adóztatásával és a nemesítések szigorításával, összegezve mégis kiemelte, hogy Magyarország a nemesség országa.

A magyar rendek tervezetének is több gazdasági modernizációs és a háborús pusztításokból való kilábalást szorgalmazó eleme volt, nagyobbobbrészt azonban ezek is a főrendek érdekeit szolgálták volna. Kollonitschék előterjesztéséhez hasonlóan a rendi koncepció is tévedett egy nagyon fontos dologban: nem vagy nem kellő mértékben akarta tudomásul venni azokat az alapvető változásokat, amelyek eredményeként a Magyar Királyság 1526 után a Habsburg Monarchia igen fontos, de éppen emiatt szigorúan ellenőrzött része

24 Iványi Emma: Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezkedésével kapcsolatban. *Levélártári Közlemények* 42 (1971) 137–160.

(védőbástyája és éléskamrája) lett.²⁵ Ezenkívül attól is csaknem teljesen eltekintett, hogy Magyarország még gőzerővel tartó felszabadítása csakis a Habsburg-dinasztia országainak seregeivel és nemzetközi koalícióban volt lehetséges.

A két tervezet összességében kiválóan jelezte: az 1681-ben a soproni diétán helyreállított dualisztikus államigazgatást sem az udvar, sem a rendek oldaláról nem lehetett felszámolni. De még a több tízezres seregek árnyékában, sőt az örökös királyság elismerése ellenére sem volt igazi lehetőség a Magyar Királyságnak a Habsburg Monarchiába való annektálására, miként a vele való szoros kapcsolat számottevő lazítására sem. A javaslatoknak ezért a háború folyamán csak olyan elemei valósulhattak meg, amelyekben az udvar és a (fő)rendek hosszabb-rövidebb viták után kompromisszumra jutottak – mint például a Magyar Udvari Kancellária említett modernizálása: az átszervezett intézmény központi hivatalként ugyan a bécsi császárvárosban, de a magyar elit irányítása alatt működött. Hosszabb távon ugyanakkor a 18. század első harmadában majd a tervezetek számos javaslata – főként indirekt formában – szerepet játszott a Magyar Királyság igazgatásának és életének újjászervezésében.

Egy háborús ország katonai és pénzügyigazgatása

A 17. század végi nagy török háború a fentiekben elmondottakon kívül még egy igen alapvető dologban markánsan különbözött száz esztendővel korábbi elődjétől. Mivel a bécsi udvar az oszmánoktól visszafoglalt területeket fegyverek segítségével megszerzett újszerzeménynek (*neoaquisitiones*) tekintette, ezek a háború alatt előbb katonai ellenőrzés, majd kincstári igazgatás alá kerültek. Ezt több tényező is elősegítette. Egyrészt az 1680–1690-es években a Habsburgok 70–100 ezer fős állandó hadseregéből mintegy 50–60 ezer katona szinte folyamatosan a magyar hadszíntéren állomásozott.²⁶ Ez sokkal nagyobb számú és tartósabb katonai jelenlét volt, mint közel száz évvel korábban. E csapatok ellátása a hadvezetés számára mindenek felett állt, ami azonban a hadszíntér lakosságának hatalmas megterhelést jelentett, miközben komoly anyagi összefogásra készítette a monarchia közép-európai tartományait is.

Másrészt az 1690-es évekig számos nagyobb török várát nem vagy nem csak ostrommal, hanem hosszú ideig tartó blokád alá vétellel szerzett vissza a Habsburg-hadvezetés, elég például Székesfehérvárra (1688), Szigetvárra (1689), Kanizsára (1690), Váradra (1692) és Gyulára (1695) gondolnunk.²⁷ Ez azt jelentette, hogy noha a császári hadak 1688 szeptemberében már Belgrádot is visszafoglalták, sőt a következő esztendőben észak-szerbiai és nyugat-bulgáriai területeket is megszereztek, az 1690-es évek közepéig még nagyszámú

25 Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp., 2022. [3. kiad.] (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 136–245.

26 Michael Hochedlinger: *Austria's Wars of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683–1797*. London, 2003. (Modern Wars in Perspective) 104.; Zachar József: *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Bp., 2004. 157–161.

27 Egy értékes mintapélda újabban Bagi Zoltán Péter: Ostrom vagy blokád, ostrom és blokád. Várad visszavételének történetéhez. *Erdélyi Múzeum* 77 (2015) 178–189.

lovas- és gyalogezred állomásozott, illetve telet rendszeresen Magyarországon. Ezek el-látását és szállását nagyobb részét ugyancsak a hadszíntéren kellett megoldani. Mindebbe a Magyar Királyság rendi vezetőinek az Udvari Haditanács és a hadvezetés ugyanakkor kevés beleszólást engedett. A magyar elit mellőzése közepette a felszabaduló királyság így eleinte nagyobb részét katonai kormányzás alatt állt. Hasonlóra korábbi török háborúk alatt sohasem került sor, bár azok esetében ilyen jelentős terület-visszaszerzésre nem is volt példa.

A katonai és pénzügyigazgatás szoros összefonódását mutatja, hogy az állandó had-sereg alakulatainak ellátását felügyelő Főhadbiztosság (*Generalkriegskommissariat*) vezetői a háború nagyobb része alatt tapasztalt tábornokok, Rudolf Rabatta (1685–1688), Antonio Caraffa (1688–1693), Johann Donat Heißler von Heitersheim (1693–1696) voltak. E császári tábornokok viszont gyakran éltek vissza katonai hatalmukkal, hiszen legfőbb céljuk a hadi sikerek mellett a parancsnokságuk alatt álló katonaság ellátásának biztosítása volt, mind-emellett elkötelezetten támogatták az udvar centralizációs és rekatolizációs törekvéseit.²⁸ Elegendő 1687-ből a Caraffa vezette eperjesi véstörvénytörvényekre gondolni, ahol a bécsi udvar jóváhagyásával a Thököly Imrével rokonszenvező, protestáns polgárok és nemesek közül kéttucatnyit ítéltek el és végeztek ki, miközben jelentős vagyonukat is elkobozták.²⁹

A visszafoglalt Magyarország sorsát tehát az 1680–1690-es években elsősorban kato-nai és pénzügyi szempontok, azaz a tábornokok, hadiszállítók és kamarai adminisztráto-rok érdekei szabták meg. Ők pedig ritkán voltak tekintettel arra, hogy az osztrák örökös tartományoktól eltérően Magyarország berendezkedése és társadalma politikai, vallási, etnikai és nyelvi szempontból meglehetősen sokszínű volt. A háború ugyan kedvezett a homogenizációs törekvéseknek, ez azonban sokak érdekeit alapvetően sértette. Így az udvar és a katonaság szempontjai számos rendi, társadalmi és felekezeti csoport számára nyitottak új konfliktusokat.

Ugyanezt igazolja az úgynevezett Újszerzeményi Bizottság (*Neoquistica Commissio*) 1688. decemberi felállítása is, amely hosszú előkészületek után végül 1696-tól 1703-ig működött.³⁰ Mivel az országot a Habsburg-haderő foglalta vissza, a bécsi udvar a felsza-

28 Thomas Winkelbauer: The General War Commissariat. A Neglected Pivot of the Habsburg Fiscal-Military State. In: *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State. Contours and Perspectives 1648–1815*. Ed. William Godsey – Petr Maťa. Oxford, 2022. (Proceedings of the British Academy 247) 124–145. A témában lásd még a következő remek esettanulmányokat és összegzéseket Czigány István: Egy nápolyi hadvezér karrierje a Magyar Királyságban – Antonio Caraffa 1680–1690. In: *Caraffa 330 1687 – 2017. Štúdie k dejinám Prešovského krvavého súdu/Tanulmányok az Eperjesi véstörvényészek történetéhez*. Ed. Peter Kónya – Annamária Kónyová. Prešov, 2018. 57–84.; F. Molnár Mónika – Szalai Ágnes: Önkényeskedés, avagy a parancsok teljesítése? Antonio Caraffa szerepe a magyar történelemben. In: *Oszmán-magyar viszony a 16–18. században. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapjairól; egyén és közösség viszonya*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Bp., 2020. 309–330.; Frederico Vidic: Un goriziano agli assedi di Vienna e Buda. Rodolfo Rabatta e la guerra «in buono e perfetto ordine». *Quaderni Giuliani di Storia* 42 (2021) 73–102.

29 Újabbban Caraffa 330 1687 – 2017, passim.

30 További irodalommal Soós István: Esterházy Pál nádor és a *Neoacquistica Commissio*. *Századok* 143 (2009) 801–851. Összegző jelleggel János Kalmár: Die Commissio Neoacquistica. In: *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. Bd. I/1–2. *Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Hrsg. Michael Hochedlinger – Petr Maťa – Thomas Winkelbauer.

badított területekkel – úgymond a fegyverjog (*jus armorum*) alapján – maga kívánt rendelkezni. Ezeket a bécsi Udvari Kamarán belül felállított bizottság egykori magyar földesuraiknak csak abban az esetben adta vissza, ha régi birtokjogukat igazolni tudták, és készpénzben lefizették az úgynevezett fegyverváltságot. Ez a birtok becsült értékének 10 százaléka volt, és pusztán a katolikus egyházi intézmények mentesültek alóla. Sok millió forintra rúgó adósságain – újabb adók mellett – a bécsi kincstár így próbált enyhíteni. A háborús elszegényedés közepette viszont a fegyverváltságot nem minden egykori birtokos tudta teljesíteni, miközben másfél évszázad után a régi birtokjogok igazolása sem volt egyszerű feladat, hiszen a dokumentumok gyakran elpusztultak. Így a bécsi bizottság tevékenysége összességében igen komoly ellenszenvet váltott ki a magyar nemességből.

Hitelek és szolgálataik fejében a visszafoglalt területekből ugyanakkor bőven jutott a háború hadvezéreinek, hadiszállítóinak, kamarai hivatalnokainak, sőt olyan külföldi arisztokratáknak is, akiknek felmenői a 17. század folyamán már magyar „állampolgárságot” (*indigenatus*) szereztek.³¹ Rajtuk kívül ilyenekben udvarhú magyar nagyurak is részesedtek, elegendő Esterházy Pál nádorra és más országos főméltóságokra gondolnunk. Birtokok mellett ők gyakran monopóliumokat is szereztek. Mindezek a nemesség szélesebb köreiben ugyancsak elégedetlenséget szültek, ráadásul a bécsi udvar centralizációs tervei közepette tiltakozásaiknak nem sok foganatja volt. A háború alatt az udvar mindent a hadsereg igényeinek rendelt alá, ami katonai szempontból ugyan nagyjából érthető volt, ám Magyarországon igen sokak érdekeit sértette.

Az újszerű nyírt területeken újonnan megszervezett pénzügyigazgatás is egyértelműen a katonai célok kiszolgálásáról és a magyar rendi érdekek mellőzéséről tanúskodott.³² A magyar főváros visszafoglalása után 1686. november 5-én felállított Budai Kamarai Inspekció (*Ofner Kameralinspektion*) nem a pozsonyi Magyar Kamara, hanem a hadsereg-finanszírozást szervező bécsi Udvari Kamara alárendeltje lett. Az új hivatal, amely 1690-től a Budai Kamarai Adminisztráció (*Ofner Kameraladministration*) nevet viselte, az egész háború idején, sőt egészen 1709. évi megszüntetéséig alapvető szerepet játszott a hadszíntéren állomásozó császári-királyi ezredek ellátásában és a visszafoglalt területek gazdasági életének újrarendezésében. Ugyanez volt igaz a többi, kisebb területű és hatáskörű új kamarai hivatalra, a Csáktornyan, Eszéken és Aradon székelő inspekciókra is. Ezek közül kiemelkedett az 1695-ben alapított Szlavóniai Kamarai Inspekció (*Slawonische Kameralinspektion*), amely Eszék központtal a Dráva és a Száva között visszafoglalt területekért volt felelős. A háború alatt még a királyság 16–17. századi területén illetékes Magyar Kamara és a Szepesi Kamara is tetemes összegeket volt kénytelen évente a Kriegskassába átutalni, valamint katonai élelmészre fordítani.³³ Indirekt módon még további jelentős

(Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband LXII/1–2) Wien, 2019. Bd. I/1. 509–515.

31 Az *indigenák*. Szerk. Szigjártó M. István. Bp., 2017. passim.

32 Oross András: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján. In: *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk. Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron. Bp., 2013. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 13) 611–624.; Oross: *Udvari kamarai tanácsosok*, passim.

33 Kenyeres István: A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században. *Fons* 24 (2017) 13–36.

magyarországi jövedelmek is hasznosulhattak ezekben az esztendőkből hadicélokra, úgy mint a kereskedelem, a rez- és sóbányászat sok százezer forintos bevételei.

A bécsi udvar abszolutista várospolitikájának jegyében a török területeken visszafoglalt jelentősebb városok (Buda, Pest, Székesfehérvár, Esztergom, Szeged, Pécs, Várad stb.) gazdálkodását is a Budai Kamarai Adminisztráció ellenőrizte.³⁴ Sőt, még az új magisztrátusok választásába, etnikai és felekezeti viszonyaiba, valamint a városok bíraskodásába is beleszólt, mivelhogy ezek új lakosságának egy jelentős része a háború alatt a Német-római Birodalomból érkezett. Így e városok régi kiváltságait csak sok esztendővel később nyerték vissza, Buda, Pest és Székesfehérvár például 1703-ban, miután vállalták, hogy több ezer forintos fegyverváltást fizetnek.³⁵ A visszafoglalt területeken emellett a katonaság és a kamarák segítségével az erőszakos rekatolizáció is komoly lendületet vett, ami sokakban olykor már az 1670-es évek körülményeit idézhette fel. Mindezek egyre több elégedetlenkedést váltottak ki mind a háború alatt mellőzött politikai elitben, mind a magyar társadalom szélesebb rétegeiben.

Az 1690-es évek elejétől gyökeres változás következett be a törökellenes határvédelmi rendszer történetében is. A török vilajetközpontok és nagyobb kulcsvárak visszafoglalásával (1683: Esztergom, 1685: Érsekújvár, Szolnok, 1686: Buda, Szeged, 1687: Eger, Eszék, Pozsega, 1688: Székesfehérvár, Pétervárad, 1689: Szigetvár, 1690: Kanizsa, 1692: Várad, 1695: Gyula) az ország közepén a 16. században kiépült végvárrendszer túlnyomórészt feleslegessé vált.³⁶ Nem volt többé ugyanis ezen a vidéken külső ellenség, amely ellen védekezni kellett volna. Emellett e várak katonasággal való további ellátása hatalmas költséggel járt volna, így az Udvari Kamara csak a legfontosabb régi és újonnan visszavett kulcsvárakban (Győr, Buda, Székesfehérvár, Szigetvár, Eszék stb.) kívánt jelentősebb várőrséget állomásoztatni. Míg a korábbi frontvidék végvárait fokozatosan számolták fel, a visszafoglalt területen megindult egy új rendszer megszervezése. Ez a koncepció azonban gyakran ütközött mind a magyar rendek és birtokosok, mind a végvári katonák érdekeivel, de olykor még a haditanácsosok véleményével is, akik a várrendszert az oszmánokkal megkötendő békéig fenn kívánták tartani. Összességében elsődlegesen a kisebb véghelyek váltak feleslegessé, hiszen a nagyobb erődöket katonák állomáshelyeként, hadiszer- és élelemkészlet-központokként továbbra is lehetett hasznosítani. Az utóbbiakat a császári tábornokok ráadásul az esetleges belső ellenség, azaz a felkelő magyarok ellen is fontos bázisoknak tekintették.

34 Bónis György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*. Bp., 1962. (Budapest Várostörténeti Monográfiái 23); H. Németh István: Régi-új szabad királyi városok. Várospolitikai és újszerzeményi területeken a 17–18. század fordulóján. In: *Várospolitikai és közigazgatás. A 2010. október 27-én tartott konferencia előadásai és Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1701–1710*. Szerk. Csombor Erzsébet – L. Balogh Béni. Esztergom, 2011. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 21) 11–28.

35 Kenyeres István: Buda és Pest útja az 1703. évi kiváltságglevelel. In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv*. 1. Főszerk. Á. Varga László. Bp., 2006. 159–201.; Kenyeres István: Buda, Pest, Esztergom és Székesfehérvár szabad királyi városi címének visszaszerzése. In: *Várospolitikai és közigazgatás*, 48–72.

36 Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) *Történelmi Szemle* 38 (1996) 163–217.

Röviden szólva, az 1690-es évektől megindult az a folyamat, amelynek eredményeként a Magyar Királyság Közép-Európa oszmánellenes védőbástyájából a monarchia egyik erőd- és kaszárnyaországává (is) vált, ahol a Habsburg állandó haderő regimentjei állomásozhattak.³⁷ E hadügyi koncepcióváltás megvalósításában a visszafoglalt területeken a Haditanáccsal együttműködve ugyancsak a Budai Kamarai Adminisztráció játszott kiemelt szerepet, hiszen finanszírozta a területén fekvő várak ellátását, felszerelését és erősítését, fizette a várakban szolgáló katonák, hadszertárnokok és tüzérek zsoldját. Emellett a feleslegessé vált egykori várak (például Eger, Kanizsa, Székesfehérvár, Kaposvár) lerombolását is jelentősen meghatározta. Ez azonban nem magyarellenességből történt, mint korábban sokáig vélték, hanem racionális és stratégiai indokai voltak,³⁸ miként a déli területek nagy erődépítkezéseinek (Pétervárad, Arad, Eszék, Szeged stb.) vagy a királyság belső részén fekvő kiemelkedő várak (Buda, Komárom, Lipótvár, Munkács, Szigetvár, Tokaj, Várad) újbóli részleges megerősítésének is.

Míg tehát a 16. században templomok, kolostorok és egyéb „civil” épületek kövei épültek be az ország középső területén megszervezett új határvédelmi rendszer várainak erősítésébe, addig 1690 után a funkciójukat veszített egykori végházak falai „kaptak új feladatokat”: hol újonnan létrehozott kaszárnyákban, hol városházákban, polgárházakban, uradalmi épületekben vagy akár barokk templomokban. Mindezek a gyér lakosságú, benépesítendő területeken a vármegyék jobbágyainak és a városok polgárainak újabb megterhelést jelentettek.

Ugyanakkor a királyság védőbástya-szerepe sem szűnt meg teljességgel. A Száva, a Duna, a Tisza és a Maros vonala mentén ismét egy új védelmi rendszert szervezett a Habsburg-hadvezetés.³⁹ Ennek sorsát azonban már csaknem kizárólagosan a katonai érdekek határozták meg, ami döntő különbséget jelentett a 16–17. századhoz képest. Az 1690-es évek legvégétől kiépülő határőrvidékek (németül *Militärgrenze*, horvátul *vojna krajina*) irányításában a magyar rendeknek szinte semmiféle szerep nem jutott. Ezenkívül ebben az egykori magyar végvári katonák jelenléte sem lett érdemleges, hiszen igen kevesen vállalták, hogy egykori lakóhelyeiket elhagyva és kiváltságaikat elveszítve több száz kilométerrel délebbre kezdjenek új életet. Az új déli határvédelmi rendszer katonaságának jelentős részét a reguláris kompániák mellett elsősorban szerb katonaparasztkok adták,

37 Oross: *A Magyar Királyság*, 79–177.

38 Oross András: Rendeleték és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699–1702). *Fons* 12 (2005) 257–294.

39 A teljesség igénye nélkül a legfontosabb összegzések: Gunther Erich Rothenberg: *The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747*. Urbana, 1960. (Illinois Studies in the Social Sciences 48); Kurt Wessely: Neuordnung der ungarischen Grenzen nach dem großen Türkenkrieg. In: *Die k. k. Militärgrenze. Beiträge zu ihrer Geschichte*. Wien, 1973. (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien 6) 29–93.; Koroknai Ákos: *Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és tiszai határőrvidéken a XVIII. század elején*. Bp., 1974. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 73); *Vojna krajina. Povijesni pregled - historiografija - rasprave*. Ured. Dragutin Pavličević. Zagreb, 1984.; Jean Nouzille: *Histoire de frontières. L'Autriche et l'Empire Ottoman*. Paris, 1991.; Karl Kaser: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535–1881)*. Wien–Köln–Weimar, 1997. (Zur Kunde Südosteuropas II/22); Alexander Buczynski: *Gradovi Vojne krajine*. I–II. Zagreb, 1997. (Biblioteka Hrvatska povjesnica. Monografije i studije 4); *Vojna krajina u suvremenoj historiografiji. Zbornik radova s međunarodnim sudjelovanjem*. Ured. Drago Roksančić – Vedran Muić. Zagreb, 2021.

akiket a Haditanács tömegesen telepített le az elnéptelenedett déli határvidéken. Az új határőrvidékek irányításába a rendeknek végül csupán a horvát bán által kormányzott, bár mind területileg, mind katonailag átszervezett báni határvidéken (németül *Banalgrenze*, horvátul *banska krajina*) maradt némi beleszólása.⁴⁰ A Haditanács kizárólagos ellenőrzése miatt a határőrvidékek területén – az ország belső részeivel szemben – a vármegyei közigazgatást sem szervezték újjá.

A határvédelem korábbi dualisztikus (végvidéki és kerületi főkapitányok általi) irányítása így a nagy török háború alatt véget ért. A bécsi hadvezetés ezzel hármas problémát oldott meg. Egyrészt a 16–17. században a hadügy központi és helyi igazgatásáért a magyar rendekkel vívott küzdelmet végleg saját javára döntötte el. Másrészt az oszmán területekről menekülő szerb népesség letelepítésével társadalmi feszültségforrások gócpontjait számolta fel. Végül pedig közben olyan új védelmi rendszert épített ki, amely egészen a 19. századig hatékonyan biztosította a monarchia, Magyar- és Horvátország biztonságát az oszmánokkal szemben.

A hadügyek területén bemutatott alapvető stratégiai és strukturális változások magukkal hozták a Magyar Királyság pénzügyeinek átszervezését is. A leglényegesebb újdonság az adóügyben ment végbe, mivel a háború alatt Magyarország előbb részlegesen, majd 1697-től végérvényesen pénzügyileg is integrálódott a Habsburg Monarchiába.⁴¹ Ez a magyarországi hadiadónak (*contributio*) az összbirodalmi költségvetésbe való bekeverülését jelentette. Bár a kérdés még részletes feltárára vár, ettől kezdve az 1680–1690-es években még két-hárommillió forint körül mozgó, 1697-től négymillió forintnyi elvárt magyarországi hadiadóra ugyanúgy előre meghatározott költséghelyeket terheltek rá, mint ez az osztrák örökös tartományokból elvárt adómennyiségre szokásban volt. A négy- és ötmillió forintos összeg teljesen érthető volt, hiszen Esterházy Pál nádor becslése szerint 1683 és 1690 között a Magyar Királyság 33 millió forintot költött a háborúra, ami évi bő négy-ötmillió forintot jelentett.⁴² Ez tetemes summa volt, hiszen a török háború költségeinek (évi mintegy 10–15 millió forint) körülbelül harmadát-negyedét tette ki. Azaz az állandó háborúskodás sújtotta Magyar Királyság anyagi részvétele az ország felszabadításában egyáltalán nem volt elenyésző, sőt egyenesen tekintélyesnek nevezhető.

Az új hadiadó adminisztrálását és beszedését a 17. század végétől a vármegyék végezték, saját hivatalszervezetet építve ki erre a célra.⁴³ A korábbi gyakorlattal szemben ezzel már nem a kamarák, hanem a hadbiztosok mellé rendelt pénztárak felé számoltak el. Így a nagy háború alatt a magyarországi *contributio* szinte kizárólag az itt állomásoztatott hadsereg ellátását és téli szállását fedezte, ami hatalmas terhet rótt a lakosságra. Mindez ugyancsak a had- és pénzügyigazgatás szoros összefonódásáról, valamint az ország jelentős mértékű katonai-pénzügyi igazgatásáról tanúskodott. Ehhez hasonló időszak korábban szintén nem volt még a magyar történelemben.

40 Vojin Dabić: *Banska krajina 1688–1751*. Beograd–Zagreb, 1984.; Kaser: *Freier Bauer*, 281–302.

41 Iványi: *Esterházy Pál nádor*, 166–196.; Oross: *A Magyar Királyság*, 222–241.

42 Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe*. Bp., 2004. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4) 170.

43 Vö. Schramek László: *Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül*. Bp., 2011. (Előmunkálatok Pest Megye Monográfiájához 7.)

1699-ben az állandó hadiállapot ugyan véget ér, sőt sok évtized után megszűntek az állandó török betörések is, Magyarország nagyobb részének részleges katonai kormányzása mégsem zárult le. A hamarosan kirobbant Rákóczi-szabadságharc miatt erre nem kerülhetett sor.⁴⁴ Az 1703-tól 1711-ig tartó felkelés és polgárháború idején a fentiekben bemutatott folyamatok egy jelentős része ugyan megtorpant, ennek ellenére az ország új katonai berendezkedésének kiépülését már nem lehetett érdemben megállítani vagy visszafordítani. Sőt, az 1711 tavaszán kötött szatmári békét követő nyugalmasabb időszakban az új hadügyi berendezkedés kiépítése tovább folytatódott (főként a határörvidékek területén), ugyanakkor az egykori török területeken létrehozott kamarai adminisztrációkat 1715-ben mind a pozsonyi Magyar Kamara alá rendelték. Ez jól jelezte a magyar rendeknek tett engedményt és a háborús időszak tartós lezárását is. Míg azonban a belpolitikában, az igazságszolgáltatásban és az ország helyi pénzügyigazgatásában a rendek szerepe továbbra is kiemelkedő maradt, a hadügyek területén – a nemesi felkelést (*insurrectio*) kivéve⁴⁵ – elenyésző lett. Ennek ellenére a töröktől felszabadult Magyar Királyság a 18. században – nem kis részben éppen az új határvédelmi rendszernek, kaszárnyáinak és jelentősebb jövedelmeinek köszönhetően – katonai és gazdasági szempontból továbbra is a Duna menti Habsburg Monarchia meghatározó része maradt.

Egy elpusztított ország új polgári igazgatásának kezdetei

A törököktől visszafoglalt területeken a világi és egyházi közigazgatás helyreállása és újbóli kiépítése előtt sokáig igen komoly akadályok emelkedtek. Ezek túlnyomórészt a már bemutatott problémákkal álltak összefüggésben. Egyrészt, az 1690-es évekig az ország tele volt blokádnál tartott török várakkal, azaz kevés országrész számított biztonságosnak. Másrészt, e várak visszafoglalását egy ideig a környező régiók katonai ellenőrzése, majd hosszabb időn át kamarai adminisztrációja követte, miként a fentiekben láthattuk. Harmadrészt, rendezni kellett a visszafoglalt területek birtokviszonyait. Negyedrészt, a birtokaikra igényt tartó nemeseknek és jobbágyaiknak szükséges volt átköltözniük az egykori oszmán területekre, miközben az elpusztult régiók betelepítése is évtizedekbe telt. Emellett nem mindenki volt hajlandó a biztonságosabb királysági területeket kocká-

44 A teljesség igénye nélkül lásd A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Bp., 2004. (Nemzet és emlékezet); Rákóczi Emlékkönyv. Szerk. Bódvai András. Bp., 2021. [2., átdolg. kiad.] Újabbán szlovák, angol, francia és német nyelven vö. *Povstanie Františka II. Rákócziho (1703–1711) v novšom priblížení / A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) újabb megközelítésben*. Ed. Peter Kónya. Prešov, 2005.; István M. Szijártó: The Rákóczi Revolt as a Successful Rebellion. In: *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe. Commemorating 1956*. Ed. László Péter – Martin Rady. London, 2008. 67–76.; *Correspondance diplomatique relative à la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703–1711)*. Ed. Ferenc Tóth. Paris, 2012. (Bibliothèque d'études de l'Europe centrale 9) 11–114.; István Soós: Das Königreich Ungarn in der Donaumonarchie (1699–1790). In: *Handbuch zur Geschichte Südosteuropas*. Bd. 2. *Herrschaft und Politik in Südosteuropa von 1300 bis 1800*. Hrsg. Oliver Jens Schmitt. Berlin–Boston, 2021. 710–717.

45 Legújabbán lásd Réfi Attila: Hadba szállás magyar módra. Az inszurrekció szervezete és irányítása. In: *A magyar hadügyi igazgatás története (1526–1990)*. Szerk. Hermann Róbert. Bp., 2021. 129–169. Vö. Géza Pálffy: Die ungarische Landesdefension. In: *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie*, 1/2. 644–654.

zatos vállalkozásra felcserélni. Végül, az újjáépítés tetemes anyagi erőforrásokat igényelt, noha hosszabb távon számos lehetőséget is kínált.

Mindezek a feltételek 1699-ig csak részben teremtődtek meg, majd a Rákóczi-szabad-ságharc is nagyban hátráltatta a megújulási folyamatokat. Így nagyobb mértékű újjászületés csak az 1711 utáni évtizedekben indulhatott meg. Hangsúlyozandó, hogy 1683 és 1711 között ennek csupán kezdeményeiről és részleges eredményeiről beszélhetünk, főként a Dráva folyótól északra fekvő dél-dunántúli területeken és az Alföld északabbi régióiban. Mindezeket érdemes a legfőbb jelenségek bemutatásával érzékeltetni, nevezetesen a vármegyék, a püspökségek, a városok és a szerzetesrendek példáján, hangsúlyozván, hogy régióként komolyabb eltérések mutakozhattak, melyeket a jövőbeli szisztematikus kutatások tartoznak részletesen feltárni.

Az egykori vármegyék újjászervezése vezetőik, a főispánok uralkodói kinevezésével az 1680–1690-es évek fordulóján, a Dunántúlon (például Baranya és Fejér: 1688, Tolna: 1689) kezdődött meg.⁴⁶ Ez jól mutatta, hogy a kamarai igazgatás kiépítésével párhuzamosan a bécsi udvar sem ellenezte a civil közigazgatás fokozatos kiépítését, sőt a kincstár számára oly fontos hadiadó adminisztrálása miatt ez alapvető érdeke is volt. Ezt követte az egyes vármegyék közigazgatásának helyreállítása, nevezetesen közgyűlések és törvényszékek tartása, amelyekre az 1690-es évek első harmadától került sor (például Fejér: 1692, Baranya: 1693 körül, Tolna: 1698), amit nehezített, hogy ehhez az új birtokos köznemességnek tartósan meg kellett telepedni a felszabadított országrészekben. Emellett megindult a szomszédos megyékből való telepítések szervezése is, hiszen a hatalmas háborús pusztítások miatt – amelyben az újabb vizsgálatok szerint a nagy hadjáratokat megelőzően Somogy és Tolna megyékben még a dunántúli magyar végvári katonaság is derekasan kivette részét⁴⁷ – bőségesen volt újraterelítendő terület. Fejér és Tolna megyékben elsősorban Győr és Komárom végvári tisztjei és városi nemesei, Baranyában pedig főként Zala és Vas megyei nemesek jelentek meg az újjászülető vármegyék tisztviselőiként. Az 1690-es évek háborús időszakában ugyanakkor számukra még elsősorban a hadiadó adminisztrálása és a katonaság beszállásolásának szervezése jelentette a legfőbb feladatokat. Ezzel is magyarázható, hogy kezdetben számos kamarai hivatalnok volt a vármegyei tisztviselők között.

Pest-Pilis-Solt és Heves–Külső–Szolnok újjáéledését számottevően elősegítette, hogy e megyék – úgynevezett menekült vármegyék formájában – a Magyar Királyság területén részlegesen 1683 előtt is működtek.⁴⁸ Ennek ellenére az újjászületés érdemi megindulá-

46 Az eddigi legfontosabb feldolgozások: Holub József: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1730-ig. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. I–XI. Szerk. Dr. Puskás Attila et al. Szerk. Szárd, 1968–1987. V. (1974) 5–124.; Béli Gábor: A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után (1693–1703). In: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve*. 1987–1988. Szerk. Szita László. Pécs, 1988. 21–50.; Erdős Ferenc: Fejér vármegye újjászervezése 1692–1693. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*. 19. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1989. 63–70.

47 Máté Gábor: „...most van ideje a marhahajtásnak!” A Dél-Dunántúl pusztulása 1683–1685-ben. Bp., 2021. (PNEKAT Füzetek 2.)

48 Szakály Ferenc: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Bp., 1997. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 21) 317–329. stb.

sáról ezekben is csak az 1690-es évek közepétől-végétől beszélhetünk, miután a birtokviszonyokat rendezni kezdték, illetve a királyságból jelentősebb telepítések zajlottak le. A Dunától és a Marostól északra fekvő területek (Bács, Békés, Csongrád és Csanád vármegyék) újjáéledésére jóval a századforduló után, érdemlegesen csak az 1710-es években, sőt a pozsareváci békét és a Temesköz 1718. évi visszafoglalását⁴⁹ követően került sor. Ez utóbbi tette ugyanis érdemben lehetővé a környező régiók konszolidálását. A Drávától délre még később, csak az 1740-es években születhettek újra a vármegyék (Verőce, Pozsega, Szerém), ám nem a középkori, hanem újonnan meghúzott határokkal. Röviden szólva: első ütemben, még a háború alatt a Dunántúlon és a Duna-Tisza köze északibb területein, majd második fázisban, főként 1711 után a délebbi régiókban és a Maros mentén, végül legkésőbb a Dráva és Száva között éledtek újjá a nemesi önkormányzatok. Ez egyes régiókban összességében közel kétszáz évnyi hiátus utáni újjászületést jelentett.

A katolikus püspökségek és káptalanjaik helyreállítása szintén nem volt egyszerű folyamat, hiszen a zágrábi püspökséget kivéve⁵⁰ az 1526 utáni másfél évszázadban nem volt olyan magyar püspöki székhely, ami legalább rövidebb időre ne került volna oszmán uralom alá.⁵¹ Ezek kapcsán ugyancsak három típust különböztethetünk meg. Elsőként voltak olyan püspökök és káptalanok, amelyek még a háború alatt visszatértek egykori rezidenciáikra és megkezdték működésüket. Ezek közé tartozott Vác, Pécs, Eger és Várad, amelyekbe felszabadulásuk után csaknem tüstént mind püspökeik, mind kanonokjaik visszatértek (bár eleinte még csak kisebb számban). Ők fokozatosan megkezdték az egyház- és birtokszervezet újraindítását, templomok újjáépítését, felszentelését, az egyházmegye betelepítését és a hitélet reorganizálását. E feladatok azonban gyakran hoztak konfliktusokat. Például Pécsen, ahol a katonaként is jeleskedő Radanay Mátyás Ignác püspök (1687–1703) – aki egyúttal a Habsburg katolikus államhatalom képviselője is volt – egyházi földesúrként mind a kamarai hivatalokkal, mind magával a bécsi udvarral komoly vitákba került. Eger esetében ugyanakkor a biztonságosabb és kényelmesebb régi rezidenciák (Jászó és Kassa) még egy ideig konkurenciát jelentettek a püspökök és kanonokok számára, miközben hosszabb távon Eger komoly új lehetőségeket is kínált. A legkésőbb (1692-ben) visszafoglalt Várad esetében a Rákóczi-szabadságharc hozott újabb nagy törest, így komolyabb regenerálódásról csak az 1720-as évektől beszélhetünk.

A második csoport (Erdély és Veszprém) részleges visszatérésekkel egyfajta köztes állapotot jelent. Ezen egyházmegyékben ugyanis a 17. század végén a püspökök még nem tudtak visszaköltözni egykori székvárosaikba. Bár Illyés András erdélyi püspök 1697-ben nagy pompával bevonult Gyulafehérvárra, az erdélyi protestáns rendek heves ellenállása

49 *The Peace of Passarowitz, 1718*. Ed. Charles Ingrao – Nikola Samardžić – Jovan Pešalj. West Lafayette, 2011. (Central European Studies.)

50 Vö. Molnár Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. Bp., 2012. (METEM Könyvek 77.)

51 Az alábbiakra lásd Mihalik Béla Vilmos: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések); *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*. Szerk. Forgó András – Gózszy Zoltán. Pécs, 2019. passim. Külön köszönjük Mihalik Béla Vilmosnak, hogy megjelenés előtt álló fontos kéziratát (*Püspöki székhelyek és káptalanok visszatérése 1683–1699 között*. Bp., 2022.) használhattuk.

miatt hamarosan távozni kényszerült.⁵² Így tartós visszatérésére majd csak 1716-ban kerülhetett sor. Hasonló volt a helyzet Veszprémben is. Noha itt a székeskáptalan részben már 1630-tól a székvárosban működött, a püspökök a védettebb királyságból, nevezetesen viszonylag közeli, kényelmesebb sümegi rezidenciájukból állandó jelleggel majd csupán a 18. század második felében költöztek vissza, miután Veszprémben új palotát emeltek.

A harmadik csoportot azok a püspökségek (Kalocsa, Csanád, Esztergom) alkotják, ahol a nagy háború alatt a kiszámíthatatlan viszonyok miatt vagy más okokból a püspökök és káptalanok még egyáltalán nem tértek vissza székhelyükre. Az 1697. évi zentai győzelemig⁵³ a frontvidék közelében fekvő, szinte teljesen elpusztult Kalocsa és Csanád esetében ez teljességgel érthető volt. Az előbbi újjáépítése és a káptalan visszaköltözése majd csak az 1730-as évektől valósulhatott meg. Az utóbbi a Temesköz 1718-ig tartó török fennhatósága miatt 1711-től Szegeden kezdte meg működését, nevezetesen az ottani ferencesek támogatásával, gyakran konfliktusba kerülve a helyi kamarai és városi hatóságokkal, valamint a hadsereggel. A teljesen elpusztult csanádi püspöki székhely miatt Szegedről végül Temesvárra 1732-ben költözhetett át a csanádi püspök és káptalanja.

Legvégül kiemelt figyelmet érdemel, hogy az esztergomi érsekek középkori székvárosuk 1683. évi visszafoglalása és a 18. századi többszöri tervek ellenére egészen 1820-ig nem tértek vissza Nagyszombatból Esztergomba.⁵⁴ Ennek elsősorban praktikus okai voltak. A 17. századra ugyanis a viszonylag közeli Nagyszombatban olyan sokrétű egyházi központ és intézményrendszer épült ki (1635-től jezsuita egyetemmel), amelyet sem hátrahagyni, sem átköltöztetni nem volt egyszerű feladat. Ráadásul az esztergomi egyházmegyét onnan is lehetett kormányozni, miközben 1745 és 1820 között összességében negyven éven át maga a prímási szék is üresedésben volt.

A törökök által megszállt egykori területek városai esetében gyorsabb regenerálásnak lehetünk szemtanúi. Ez elsősorban azzal állt összefüggésben, hogy – miként fent említettük – minden nagyobb város (Esztergom, Buda, Pest, Székesfehérvár, Szeged, Pécs, Szigetvár, Várad stb.) visszafoglalása után azonnal kamarai igazgatás alá került, sőt annak kisebb-nagyobb központja lett. Ez elősegítette a városok új lakosságának szervezettebb betelepítését, főként német birodalmi, osztrák és észak-magyarországi területekről, valamint az 1680-as évek végétől igazgatásuk, bíraskodásuk és gazdálkodásuk elindítását is. A kincstári felügyelet erősségét mutatja, hogy a városi tisztségviselők egy része kezdetben ugyancsak kamarai hivatalnok volt.⁵⁵

Következő lépésben – általában a 18. század elejéig több részletben – megtörtént a fegyverválság kifizetése és a régi városi kiváltságok fokozatos visszaszerzése (például Buda, Pest és Székesfehérvár: 1703; Esztergom: 1708; Szeged: 1719). A korszakban szabad

52 Mihalik Béla Vilmos: A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezése (1696). In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk. Diósi Dávid – Marton József. Bp.–Kolozsvár, 2018. 283–304.

53 A magyar historiográfia újabb eredményei az esemény kapcsán: Szita–Seewann: *A legnagyobb győzelem; Egy nagy háború utolsó csatája. Zenta, 1697*. Szerk. Papp Sándor. Zenta, 2021.

54 Frissen lásd *Visszatérés a magyar Sionra. Tanulmányok az érseki szék Esztergomba történet visszatérésének 200. évfordulója alkalmából*. Szerk. Fejérdy András – Hegedűs András. Esztergom, 2022. (Strigonium Antiquum 6.)

55 Vö. Németh: Régi-új szabad királyi városok.

királyi városi kiváltságot újonnan egyedül Debrecen (1693) és Szatmárnémeti (1712) szerzett, az előbbi elsősorban a török időkben is növekedő kereskedelmének és gazdasági potenciáljának, az utóbbi pedig udvarhűségének és régi kiváltságainak köszönhetően. A nagyobb városok azután a Rákóczi-szabadságharc alatt is túlnyomórészt Habsburg-párton maradtak. Végül az 1715. évi pozsonyi országgyűlés biztosította számukra privilégiumaik teljes körű visszaszerzését (37. törvénycikk), azaz az 1540-es évek előtti jogi helyzetük helyreállítását.⁵⁶

Mindezek ellenére kiemelten hangsúlyozandó: Esztergom és Székesfehérvár már sohasem, s Buda is csupán igen hosszú idő múlva volt képes visszanyerni középkorban betöltött országos szerepköreit. Mint láthattuk, Esztergom csak 1820-tól vált ismét a magyarországi katolicizmus központjává, Székesfehérvár viszont sohasem lett újra a magyar uralkodók koronázó- és temetkezőhelye. Buda ugyancsak több lépésben tudta visszavenni Pozsony fővárosi szerepköreit, ráadásul ezt utóbb részben már Pesttel egyítette. Noha az egykorú források már a 17. század végétől gyakran az ország fővárosának titulálták (például 1689: „königliche Haubstatt Ofen” vagy 1696: „Libera Regia Metropolitana Civitas”),⁵⁷ ennek ellenére első lépésben csak az 1780-as évek közepétől lett újra a hazai belügyek és pénzügyigazgatás egyik legfőbb centruma a Helytartótanács (alapítva Pozsony, 1723) és a Magyar Kamara új székhelyeként. A 18. század folyamán fokozatosan újjáépült budai királyi palota 1790-től a Szent Korona új őrzési helye és a Habsburg-főherceg nádorok rezidenciája volt. I. Ferenc 1792. évi ceremóniájával Buda ideiglenesen koronázóváros, sőt Pozsony mellett a diéták alkalmi helyszíne (1790, 1792, 1807) is lett. Pest-Buda az országgyűlések és koronázások kizárólagos helyévé végül csupán az 1860-as években vált. Az oszmán uralom tehát az egykori magyar főváros történetében igen hosszú távra kiható változásokat hozott.

Végül ugyancsak a kamarai igazgatással és a bécsi udvar határozott egyházpolitikájával függött össze, hogy az 1683 utáni bő másfél évtizedben a felszabadított országrészen a szerzetesrendek kiemelkedő sikerrel vertek újra gyökeret.⁵⁸ Szinte nem volt olyan fontosabb város és vár, ahol a terjeszkedésre leginkább alkalmas és a bécsi kormányzat által leginkább támogatott két rend, a ferencesek és a jezsuiták ne telepedtek volna meg. Sikerükben az is szerepet játszott, hogy kolostorokkal és missziókkal már 1683 előtt is jelen voltak a török hódoltságban. A teljesség igénye nélkül a ferencesek 1683-ban megjelentek Esztergomban, 1686-ban Budán, Pesten, Szolnokon és Pécsen, 1687-ben Egerben, Siklóson, Eszéken és Pozsegán, 1688-ban Székesfehérvárott, Bácsott, Zomborban, 1689-ben Szigetvárott, 1690-ben Kanizsán és Baján, 1692-ben Váradon, sőt az 1690-es évek második

56 Részletesen lásd Kenyeres: Buda és Pest útja; Uő: Buda, Pest, Esztergom.

57 Uő: Buda és Pest útja, 173–174. Vö. Géra Eleonóra: *Kőhalomból (fő)város. Buda város hétköznapijai a 18. század elején*. Bp., 2014.

58 Siptár Dániel: Sokszínűség vagy egységesség. Szerzetesség a 17. századi Magyarországon. In: *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*. Szerk. Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, 2018. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3) 161–163. Részletesebben Dániel Siptár: Die Gründung neuer Niederlassungen alter und neuer Orden im Königreich Ungarn zwischen 1683 und 1703. In: *Das Trienter Konzil und seine Rezeption im Ungarn des 16. und 17. Jahrhunderts*. Hrsg. Márta Fata et al. Münster, 2019. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 171) 145–167.

felében már a Száva menti városokban is. Azaz szinte a visszafoglaló császári hadakkal együtt érkeztek új állomáshelyeikre. E települések többségében velük párhuzamosan a jezsuiták is gyökeret vertek. Rajtuk kívül még a kapucinusok (Buda, Pécs, Mór) és a domonkosok (Vác, Pest, Pécs) foglaltak el nagyobb pozíciót az egykori török területeken. A visszafoglalt országrészek rekatolizációjában, hit- és kulturális életének regenerálásában a szerzetesrendeknek templom-, kolostor- és iskolaépítésekkel tehát kiemelkedő szerepük volt.

Mindeközben 1683-tól a századvégig a királyság területén is gyarapodtak a rendházak. Összesen tizenkét szerzetesrend alapított új intézményt, ebből három (a sarutlan karmelita, a trinitárius és a kamalduli rend) ekkor jelent meg először az országban. Megtelepedésük elsősorban világi és egyházi patrónusoknak, azaz helyi társadalmi igényeknek volt köszönhető. Míg tehát a hódoltságban, sőt részben még a protestáns Erdélyben és Felső-Magyarországon is, a nagy török háború alatt egyfajta első megtelepedési hullám futott végig, a királyságban a már meglévő intézményrendszer gazdagodott tovább. Összességében tehát a hosszú háború mind békés, mind fegyveres úton alapvetően hozzájárult a katolicizmus erősödéséhez a Duna medencéjében. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a 17. század utolsó negyedében az államhatalom és a hadsereg támogatta katolicizmus összességében „túlnyerte magát” Magyarországon. Ez a magyarországi és erdélyi protestáns rendek és nemesek körében igen gyakran komoly ellenszenvet váltott ki.

Végül a felszabadított területek berendezkedésének helyreállítása mellett a 17. század végi Magyarország egyik legégetőbb kérdése az volt, miként sikerül a végvári katonák és más katonaelemek demilitarizálása. Az ország lakóinak mintegy ötöde ugyanis fegyveres szolgálata fejében a 17. század folyamán kisebb-nagyobb kiváltságokat élvezett, ezek azonban az oszmánok kiűzésével veszélybe kerültek.⁵⁹ A védelmi rendszer több száz kilométernyire délebbre kerülésével e társadalmi csoportok katonai szolgálata nagyjából felelegessé vált. Így korábbi katonai-félkatonai életmódjuk megváltoztatására kényszerültek, miközben 1683 után fokozatosan szorultak ki a korábban nekik is komoly jövedelmeket hozó kereskedelemről, hiszen azt monopóliumokkal olyan ismert tőkeerős hadiszállítók és nagykereskedők vették át, mint Samuel Oppenheimer *Oberkriegsfaktor* és társai.⁶⁰

E katonáskodó csoportoknak a továbblépésre több út kínálkozott. A nagy háború alatt különböző szervezeti keretekben (végvári katonaként, úgynevezett szabad kompániák tagjaként vagy reguláris ezredekben) mezeti szolgálatba állva részt vehettek a hadjáratokban. Bár nehéz pontosan nyomon követni, az 1680-as években esztendőnként mintegy 15-18 ezer, a következő évtizedben pedig már átlagban 25-30 ezer magyar katona vállalt szolgálatot a hadműveletekben.⁶¹ Szerepük főként könnyűlovasként volt kiemelkedő, a felderítés és az ellenség üldözése mellett még nagyobb ütközetek lovasrohamaiban (például Szalánkemén 1691) is, miközben a magyar gyalogságot a blokádok és nagyobb várostromok (Buda 1686, Belgrád 1688 stb.) idején ugyancsak előszeretettel alkalmazta a had-

59 Összegző jelleggel Géza Pálffy: *Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit*. In: *Historisches Jahrbuch*. 123. Hrsg. Torsten Kahlert. Berlin, 2003. 111–148.

60 Szakály Ferenc: *Oppenheimer Sámuel működése, különös tekintettel magyarországi kihatásaira*. In: *Magyar-zsidó oklevéltár/Monumenta Hungariae Judaica*. I–XIV. Szerk. Friss Ármin et al. Bp., 1903–1971. XIV. (1742–1769) 31–78.

61 Czigány: *Reform vagy kudarc*, 149–159.; Oross: *A Magyar Királyság*, 179–208.

vezetés. Számukat növelte, hogy a Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségének bukása (1685) után sokan álltak a kuruc katonákból Habsburg-szolgálatba. Mindeközben a rajnai és itáliai harctereken még további közel hat-hétezer magyar fegyveressel számolhatunk. Összességében tehát a Habsburg Monarchia haderejének közel harmadát adta a háború alatt a Magyar Királyság. Ez jól mutatja, hogy Magyarország nemcsak a császári regimentek ellátásával és elszállásolásával, valamint adóbevételeivel, hanem katonáival is érdemben vette ki részét az ország felszabadításából.

Ráadásul e néhány tízezer katona egy kisebb részét 1688-tól már reguláris magyar huszárezredekbe (Czobor-, Deák-, Kollonitsch-, Molnár-, Pálffy-regiment) szervezték, azaz ezek hosszabb-rövidebb időre a Habsburg állandó hadsereg részévé váltak. Más ezredek (Barkóczy-, Batthyány-, Csáky-, Zichy-regiment) költségcsökkentési okokból csupán fél-reguláris keretek között működtek egykori végvidéki főkapitányok irányítása alatt.⁶² Összességében az 1680–1690-es években megkezdődött a monarchia később híressé vált huszárezredeinek kialakulása, amelyek azután más európai hadseregek (francia, porosz stb.) számára is mintául szolgáltak.⁶³

A végvári katonáknak további lehetőséget kínált a visszafoglalt ország magyar katonasággal ellátott váraiban, városaiban (például Pest, Szeged, Szolnok) való szolgálatvállalás. Ez azonban azt jelentette, hogy egykori állomáshelyüket elhagyva sok száz kilométerre délre kellett költözniük. Nagyobb részük ezt nem vállalta, miként a magánföldesúri szolgálatban állók és lakóhelyükhöz szorosabban kötődő katonaparasztk sem, hiszen ők kiváltságaikat katonáskodásuk fejében helyben élvezték. A háború 1699. évi befejezésével, valamint az Udvari Haditanács 1701. novemberi rendeletével – amely hivatalosan kimondta a régi végvárrendszer felszámolását és a végvári katonák elbocsátását –, korábban adómentességgel rendelkező, kiváltságos helyzetben lévő több tízezres tömegek kényszerültek adófizetésre és jobbagysorba.⁶⁴ Ez országos elégedetlenséget és feszültségócokat eredményezett.

62 Czigány: *Reform vagy kudarc*, 160–171.; Zachar: *Habsburg-uralom*, 117–122.

63 Tóth Ferenc számos könyve (lásd főként *Magyar huszárok francia földön/Hussards hongrois en France*. Bp., 2016. [A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára]) és tanulmánya mellett összegző jelleggel Zachar József: *Magyarországi katonák a Habsburg- és idegen hadakban, 1699–1789*. In: *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Szerk. Király Béla – Veszprémy László. Bp., 2003. 138–156.

64 További bőséges irodalommal lásd *Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699)*. Szerk. Bodó Sándor – Szabó Jolán. Eger, 1989. (Studia Agriensia 9); Czigány: *Reform vagy kudarc*, 172–179.; *Végvár és társadalma a korszakváltás idején*. Szerk. Berecz Mátyás – Rémiás Tibor. Eger, 2012. (Studia Agriensia 30), valamint számos figyelemre méltó katonai és egyéb életpálya, amely a kuruc mozgalmaktól a Rákóczi-szabadságharcig vezetett: Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*. [S. a. r., kieg., bev. Mészáros Kálmán.] Bp., 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 8) passim.

Hungaria eliberata et devastata: mérlegen a nagy török háború ellentmondásos következményei

Az 1699. január végén kötött karlócai béke alapvető fordulópontot jelentett mind Magyarország, mind a Habsburg Monarchia történetében.⁶⁵ A kora újkor második hosszú török háborújának köszönhetően a középkori Magyarország a Temesköz kivételével másfél évszázad után felszabadult a török uralom alól, az ország három részre szakadása megszűnt, a monarchia területe pedig mintegy 150 ezer km²-rel gyarapodott. Első látásra tehát úgy tűnhetett, hogy mindezen pozitívumok közepette a sok háborúskodás után megindulhat a Kárpát-medence békés fejlődése. Csakhogy a magyar politikai elit és társadalom számos csoportja nem (vagy nemcsak) felszabadításként, hanem katonai megszállásként, generálisok diktálta Habsburg-uralomként és hatalmas pusztítások sorozataként élte meg a másfél évtizednyi hadakozást, miként a fentiekben számos példán láthattuk.

Magyarország hosszú ideje várt felszabadításának valóban óriási ára volt. Bár megkérdőjelezhetetlen, hogy az oszmánok visszaszorítása csakis nemzetközi diplomáciai és katonai összefogással, Közép-Európa tetemes anyagi segélyeivel és a Habsburgok állandó hadseregével volt lehetséges, a hadakozás legnagyobb terheit a hadszíntér (soknemzetiségű) lakossága viselte és legsúlyosabb következményeiből is ő részesedett leginkább. 1683-tól másfél évtizeden át szinte a teljes ország életét katonai beszállásolás és gyakran erőszakos rekvirálás, rendszeres hadiadó, továbbá török, tatár, császári-királyi és kuruc hadak, valamint végvári katonák fosztogatása jellemezte. Pest vármegye már Buda oly örömteli visszafoglalása után közvetlenül, 1686 novemberében arra panaszkodott Esterházy Pál nádornak, hogy „sokan a pogány török és tatár miatt fegyver és rabság által az elmúlt esztendőben megemésztettek, mások az éhség és szorongató ínség és elviselhetetlen nyomorúság szenvedései miatt az halál által elhullottak, vagy messze földre elszéledtek”.⁶⁶

A több tízezres seregek évenkénti felvonulása, telettetése és pusztítása, majd a kirobbanó éhínségek és járványok (különösen az 1690-es évek első felében dúló pestis) mind a lakosságot, mind a településhálózatot megtizedelték. A rendszeres megrendítő csapások után a legellenállóbb lakosság sem volt képes a talpra állásra. A Duna menti hadfelvonulás miatt súlyosan érintett Tolna megyében például 120 község átélte a török uralom teljes időszakát, a 18. század elején viszont már csupán ötvenben regisztráltak lakosságot az összeírók.⁶⁷ Hasonló mértékű károsodást szenvedtek azok a régiók, amelyek középpontjában blokád segítségével visszavett oszmán erődítmények (Kanizsa, Szigetvár, Várad, Gyula) feküdtek. Az ostromzárat biztosító csapatok ugyanis valósággal rátelepedtek a várak körüli falvakra, miközben mindkét fél többször alkalmazta a felperzselt föld taktiká-

65 Szita-Seewann: *A karlócai béke; La paix de Karlowitz 26 janvier 1699. Les relations entre l'Europe centrale et l'Empire Ottoman*. Dir. Jean Bérenger. Paris, 2010. (Bibliothèque d'études de l'Europe centrale 1); *The Treaties of Carlowitz (1699). Antecedents, Course and Consequences*. Ed. Colin Heywood – Ivan Parvev. Leiden–Boston, 2020. (The Ottoman Empire and its heritage 69.)

66 Szakály Ferenc: A felszabadító háborúk történeti helyéről (Ki felelős a hódoltsági terület pusztulásáért?). In: *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből*, 34. Újban a dunántúli végváriak 1683 és 1685 közötti pusztításaira lásd Máté: *A Dél-Dunántúl pusztulása*.

67 Szakály: A felszabadító háborúk, 28. Vö. Máté: *A Dél-Dunántúl pusztulása*, passim.

ját.⁶⁸ Sőt olykor még a környék lakosságának kitelepítésére is sor került. Kanizsa évekig tartó blokádja alatt ezért kesergett 1688 őszén a magyar arisztokrata, ifjabb Zichy István: „Messze nem látszik a mezőkön és a földeken semmi, se búza, sem egyéb, árpa, zab stb., mintha a senki földje volna. Mikor és miből lesz itt valaha kenyérsütés – ki tudná megmondani, talán csak az Úristen.”⁶⁹

Mindezek alapján talán nem túlzás kijelenteni: a 17. század végi hosszú török háború – az ország oly régóta várt felszabadítása ellenére – összességében annyira maradandó nyomott hagyott Magyarország településhálózatán, lakosságán és anyagi javain, valamint társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésén, mint a Német-római Birodalomban a harmincéves háború, melyet gyakran neveznek Európa tragédiájának és Németország katasztrófájának.⁷⁰

Végül a felszabadítás ellenére a háború nem tudta megoldani a 17. század végi Magyarország egyik legégetőbb problémáját, a társadalom perifériájára kerülő és kiváltságait vesztő említett katonaelemek sorsát, miközben egyes társadalmi csoportokban az elszegényedés megállíthatatlan volt. A helyzet különösen Felső-Magyarországon volt kritikus, ahol a hadiállapot, polgár- és vallásháború az 1670-es évektől megszakítás nélkül tartott. Az 1680–1690-es években a császári hadak ráadásul rendszeresen sarcolták, sőt alázták meg a protestáns vallásukhoz ragaszkodó magyar nemeseket, városi polgárokat és parasztokat. A régió pattanásig feszült politikai-társadalmi helyzetét az 1695-ben Bereg megyében, majd 1697 nyarán a Hegyalján kirobbanó parasztfelkelés jelezte, amelyekhez az egykori végvári és kuruc katonaságból sokan csatlakoztak.⁷¹ Bár e felkeléseket a császárkirályi csapatok megfékezték, felszámolni teljességgel nem tudták. Mivel pedig 1703 tavaszán a Magyar Királyság egyik legnagyobb birtokosa, II. Rákóczi Ferenc az élükre állt, ez döntő fordulatot jelentett. Így a nagy török háború egyik legsúlyosabb indirekt következménye Magyarország történetének első függetlenségi háborúja, a Rákóczi-szabadságharc lett.

68 Pálffy Géza: Elképzelések a török hódoltság elpusztításáról a XVI–XVII. században. (A Habsburg Birodalom magyarországi hadszínterének néhány főbb sajátosságáról) In: „Quasi liber et pictura”. *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára/Studies in Honour of András Kubinyi on his Seventieth Birthday*. Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp., 2004. 387–403.

69 Ifj. Zichy István Badeni Lajosnak, 1688. szeptember 21. Szita László: Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről, 1688–1690. In: *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv*. 25. Szerk. Farkas Béla. Kaposvár, 1994. 80.

70 Vö. Peter H. Wilson: *Europe's Tragedy. A New History of the Thirty Years War*. London, 2010.; Herfried Münkler: *Der Dreißigjährige Krieg. Europäische Katastrophe, deutsches Trauma, 1618–1648*. Berlin, 2017. [4. Aufl.]

71 Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. Bp., 1953.; *Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára*. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2000. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 3.)

CONTENTS

STUDIES

Richárd Horváth <i>The Royal Books of King Matthias. (On the Amount of Lost Medieval Sources)</i>	335
Miklós Fóti <i>Identification of the Person and Career of Ali, sancakbeyi of Segedin and the Development of his Fiefdom (1567–1595)</i>	353
Gábor Kálmán <i>Border Protection, Finances, Protestantism. The Dispute between the Inner Austrian and Hungarian Estates, 1606–1610</i>	367
Géza Pálffy <i>Liberation or Occupation? Military, Financial and Civil Administration in Recaptured Hungary during the Great Turkish War, 1683–1699</i>	393
Angelika Orgona <i>The Invisible Woman. Marriages of Kata Salgai</i>	417
Kornél Nagy <i>“The Plan Failed”. Candidacy of Michál Minas Theodorowicz as an Armenian Uniate (Catholic) Bishop in Transylvania (1731–1742)</i>	441
Ferenc Tóth <i>“... he has proven his courage, skills and experience countless times...” The Circumstances of the Appointment of a Hungarian Count as Marshal of France</i>	463
Gábor Demeter <i>The Differentiation of the Agrarian Society Based on a Quantitative Analysis of 18th Century Settlement Censuses (1720–1796)</i>	485
Veronika Eszik <i>Reactions to the Intrusion of the Modernising State into the Rural Space. On the Croation Peasant Movements of 1883 from a Different Perspective</i>	521
Heléna Huhák <i>Camp Diaries. Everyday Life of Hungarian Jewish Deportees in Concentration and Forced Labour Camps (1944–1945)</i>	545
András Fejérdy <i>Intransigent Anti-Communism and/or Pragmatic Diplomacy? The Eastern Politics of Pope Pius XII between World War and Cold War</i>	567
Ákos Bartha <i>A Restless Homo Politicus: the Career of István Szüts (1900–1973)</i>	591

E számunk szerzői

Bartha Ákos, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK TTI, Horthy-korszak osztály ● Demeter Gábor, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Délkelet-Európa története osztály ● Eszik Veronika, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK TTI, Újkori osztály ● Fejérdy András, igazgatóhelyettes, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Egyháztörténeti osztály ● Fóti Miklós tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológiai osztály ● Horváth Richárd, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Középkori osztály ● Huhák Heléna, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK TTI, Jelenkortörténeti osztály ● Kármán Gábor, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály ● Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály ● Orgona Angelika, történész-főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum ● Pálffy Géza, tudományos tanácsadó, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály, MTA-BTK „Lendület” Szent Korona kutatócsoport-vezető ● Tóth Ferenc, tudományos tanácsadó, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály

(HUN-REN BTK TTI = Magyar Kutatási Hálózat [Hungarian Research Network] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

